

національної самосвідомості, кваліфіковано показати основні збочення у цій справі та виявити раціональні зерна в умовах імперського тоталітарного режиму в діяльності колишніх державних і громадських структур, працівників системи освіти та культурно-освітніх установ, друкованих та усних засобів масової інформації, трудових колективів міста й села в ході виховання у підростаючого покоління різних регіонів республіки патріотичних почуттів та переконань.

Переосмислення суперечливої практики, нереалізованих можливостей та врахування уроків минулого досвіду зумовили чітке обґрунтування автором необхідності запровадження української національної системи виховання юної зміни, укорінення народознавства, людинознавства та гуманітаризації в школах, гімназіях, ліцеях, технікумах, коледжах і вузах України.

Привертають увагу експериментальні дані, отримані автором в ході проведення соціологічних досліджень в молодіжних колективах. Аналіз відповідей респондентів посилює адекватне відтворення в книзі негативних процесів, породжених командно-адміністративною системою у політичній, ідеологічній та соціально-економічній сферах.

Авторські думки, вперше введені в науковий обіг архівні свідчення, сміливі всебічні обґрунтування та висновки стануть цінним матеріалом не тільки для власних читацьких роздумів про історичне минуле і майбутнє нашого суспільства, а й неодмінно будуть використовуватися дослідниками у дальших наукових пошуках, педагогами — у навчально-виховній практиці.

Зрозуміло, що не всі проблеми, поставлені життям і заявлені в книзі, автору вдалося розкрити з достатньою повнотою. Та в одній, невеликій за обсягом науковій праці це й неможливо зробити. То ж сказане можна кваліфікувати як побажання на майбутнє.

В цілому матеріал, викладений у монографії, дає змогу науковцям, викладачам гуманітарного профілю, активістам громадських об'єднань та рухів, краєзнавцям і студентам іншими очима подивитися на нашу історію, на «здобутки соціалізму», які постають як у жадливій, болючій, нестерпній реальності, так і в стихійно зароджених, але не розвинених цінних краплинах раціонального досвіду.

*І. І. ФЕДЬКОВ (Миколаїв),
В. П. ШКВАРЕЦЬ (Миколаїв)*

Robert Schaeffer.

*WARPATHS. THE POLITICS OF PARTITION.
N. Y.: Hill and Wang, 1990.— 306 p.*

Роберт Шеффер.

*ШЛЯХАМИ ВІЙНИ. ПОЛІТИКА РОЗДІЛЕННЯ.
Нью-Йорк, 1990.— 306 с.*

Автор книги Роберт Шеффер людина різнобічна. Має вчену ступінь доктора філософії в галузі історичної філософії, професор, викладає на факультеті соціології в університеті Сан Хосе (США). Відомий як журналіст, сфера інтересів якого — глобальні проблеми миру і безпеки. Засновник і головний редактор часопису «Nuclear Times», який видає відома організація «Грінпіс».

Р. Шеффер активно, про що свідчать його численні публікації в періодиці, досліджує феномен розділення як головного політичного засобу практичної реалізації права націй (народів) на самовизначення. Автора зазначеної книги, яка є підсумком його попередньої праці, цікавить перш за все такий аспект проблеми: розділення і війна. Іншими словами, він намагається знайти відповідь на питання — чому людство змушене було платити (і рахунок цей не закрито і досі) таку дорогу ціну за реалізацію ідеї самовизначення народів. Автор, зокрема, наводить дані, що «після 1945 р. війни між державами (і всередині них), що виникли в результаті розділення, призвели до загибелі 13 мільйонів чоловік і безпосередньо позначились на долі більш як 2 мільярдів чоловік, тобто 2/5 всього населення Землі» (с. 7).

В книзі досліджується «політична історія розділення». Р. Шеффер аналізує події, що «обумовили розділення», намагається пояснити, як «різні країни були розділені», розглядає «наслідки і сучасні прояви розділення в світі» (с. 4). Хотілося б звернути увагу читача на те, що автор, наскільки можна зрозуміти логіку його дослідження, в поняття «розділення» вкладає особливий зміст. По-перше, він зазначає, що до ХХ століття переможці у війнах, як правило, лише здійснювали перерозподіл завойованих територій і приєднували їх до себе. По-друге, Сполучені Штати Америки і молоді держави в Латинській Америці, хоч і виникли в результаті відокремлення від колоніальних імперій («розділення» певної території), в них не сталося ще одного «розділення» — «розділення» влади між ворогуючими політичними силами. А саме це характерне лише для історії ХХ століття, яка, власне, і є об'єктом дослідження в книзі Р. Шеффера.

Обгрунтовуючи свою позицію, він пише, що «коли Англія намагалась розв'язати ірландське питання після першої світової війни, вона відокремила Ірландію від імперії, але при цьому не дозволила їй аннексувати іншою державою. Англія одночасно і передала, і розділила владу між двома ірландським державами — півднем і північчю. І після другої світової війни великі держави передавали і розділяли колоніальну або військову владу у Кореї, Китаї, В'єтнамі, Індії, Палестині і Німеччині. Одночасна передача і розділення влади — ось що відрізняє розділення в цих країнах від розділення інших країн у попередній період» (с. 5). І ще один важливий нюанс, на який звертає увагу автор: «Жодна із згадуваних країн або підлеглих територій не розділила сама себе» (с. 6). Відповідальність за це несли великі держави. Р. Шеффер пише: «Урядові особи в Лондоні, Вашингтоні і Москві вважали, що поділивши цілісні політичні спільноти і утворивши окремі держави, вони у такий спосіб створювали власний дім як для більшості, так і для меншості населення, задовольняли вимоги визвольних рухів, що потім вели боротьбу за владу, відводили загрозу громадянської війни і забезпечували інтереси наддержав в певних регіонах» (с. 3).

Один із найбільш цікавих, зокрема, з огляду на сучасні події, що розгортаються на території бувших СРСР і Югославії, це розділ, присвячений ідеологічним і політичним причинам, що обумовили появу нових незалежних держав на уламках колоніальних імперій. Зокрема, автор розкриває еволюцію визвольних рухів, характеризує їх ідеологічні засади, що базувались на ідеях незалежності і самовизначення. Їх практична реалізація, як вважає Р. Шеффер, стала можливою значною мірою завдяки тому, що саме на початку ХХ століття, особливо під час і після першої світової війни, прагнення народів звільнитись від колоніальної залежності відповідало інтересам

США, які намагались підірвати домінуючу роль Англії і Франції на міжнародній арені.

Проти колоніальної системи виступав і Ленін як лідер нової більшовицької держави. «Як альтернативу колоніалізму Вільсон і Ленін розробили нову політичну ідею права всіх націй на самовизначення. На місце існуючої системи міждержавних відносин, що базувалась на балансі сили серед нерівних держав, вони замислили створити новий порядок, який базувався б на об'єднанні рівних держав, здатних забезпечити їх «колективну безпеку» (с. 50). Якщо у президента США В. Вільсона інструментом «нової дипломатії» і антиколоніальної політики, пише Р. Шеффер, мала бути Ліга націй, то у Леніна — це III Інтернаціонал. І у В. Вільсона, і Леніна «самовизначення означало право на відокремлення» (с. 50). Але їх плани у міжвоєнний період через цілий ряд обставин, які розкриваються у книзі, не були реалізовані. Те, що не вдалося реалізувати Вільсону і Леніну, зазначає автор книги, зробили Рузвельт і Сталін. США і СРСР як переможці у другій світовій війні перетворились у наддержави. Англія і Франція, хоча і були їх союзниками, але втративши свої колонії, вже не відігравали тієї ролі на міжнародній арені, як до війни. В Ялті і Потсдамі у відповідних угодах було закріплено новий поділ світу. Утворення ООН уособлювало собою нову систему міждержавних відносин, яка виходила з ідеї колективної безпеки, що, в свою чергу, базувалось на відносинах між націями у відповідності із принципами рівних прав націй і права народів на самовизначення.

Р. Шеффер, характеризує нову систему міждержавних відносин, основи якої закладались у післявоєнний період, звертає увагу на те, як, з його точки зору, поступово трансформувалося значення ідеї самовизначення. Він намагається дати відповідь на ряд важливих питань: що означало самовизначення в час, коли влада переходила до лідерів рухів за незалежність і після того, як утворились незалежні держави? Які «нації» мали право на владу і створення незалежної держави? Чи мали інші «нації» таке ж право на самовизначення в новій державі? І якщо тільки «законні» нації мають право на самовизначення, то як визначити їх «законність»?

Здійснюються спроби в науковій літературі, на сторінках періодики визначити критерії суб'єкта самовизначення. Наприклад, колишній радник президента Росії з національних питань Г. Старовойтова, намагаючись обґрунтувати свою точку зору на сторінках газети «Известия» (11. IX. 1992), особливий наголос робить на волевиявленні всього населення певної території.

Р. Шеффер до таких спроб, мається на увазі визначення суб'єкта права на самовизначення, не вдається. Позиція автора, за його власними словами, «може показатись еретичною» (с. 253), оскільки він вважає, що спроби реалізувати в сучасних умовах право націй на самовизначення побудовані «на химері», а тому вони самі по собі «проблематичні, навіть утопічні» (с. 255). Утопічні з точки зору можливості забезпечення миру і злагоди, розвитку демократії, оскільки неминуче ведуть до «апартеїду». Логіка автора така: оскільки принцип самовизначення — це неминуче розділення, яке, крім війни і крові, ні до чого не призводить, то сам цей принцип не може більше бути політичним засобом вирішення нагальних проблем, що виникають в процесі розвитку поліетнічних, полікультурних спільнот.

Що ж пропонує Р. Шеффер як свідомий противник ідеї самовизначення? Як альтернативу цій ідеї він висуває принципи, які знайшли своє відображення у поглядах А. Лінкольна і М.-Л. Кінга. Суть концепцій

А. Лінкольна полягала в необхідності збереження цілісності держави через розвиток демократії як влади більшості при умові практичного забезпечення прав меншості. Американський президент був рішучим противником відокремлення як політичного засобу реалізації устремлінь меншим до самовизначення.

Фактично на цих же засадах побудована була і політична платформа М.-Л. Кінга, який, очолюючи боротьбу негрів за громадянські права, виступав проти сепаратистських устремлінь деяких негритянських лідерів, проти гасла «владу — чорним». Р. Шеффер приходиться до висновку, що хоча концепція демократії Лінкольна і Кінга досі не втілена в Америці в життя в певній мірі, її все ж можна розглядати як альтернативу ідеї самовизначення під час вирішення гострих проблем, що виникають у багатоетнічних державах.

Отже, автор книги виступає як послідовний противник ідеї самовизначення, розділення, як політичного засобу її реалізації. В нього, слід зауважити, чимало прибічників, які, як і Р. Шеффер, схильні відстоювати status quo, що склалось у міжнародному співтоваристві. Мається на увазі, насамперед, принцип непорушності кордонів, якому загрожує ідея самовизначення.

Але у світовій громадській думці існує і інша точка зору. Її прибічники схильні вважати, що міжнародний порядок, який склався в післявоєнний період, вже не відповідає потребам часу.

Зокрема, американський вчений П. Габл, колишній радник державного департаменту США з питань національних відносин в СРСР, вважає цілком реальним як засіб вирішення проблеми, територіальний перерозподіл між Армєнією і Азербайджаном. Можна навести ще чимало свідчень того, що в світі поступово посилюється тенденція до відходу від status quo. На практиці це означає, що фактично починається боротьба за новий переділ сфер впливу. Не може залишитись осторонь цієї боротьби і Україна, яка сама стала незалежною завдяки реалізації ідеї самовизначення. Як будуть розвиватись подальші події, покаже час. Хоча дещо можна вже передбачити зараз, в чому можуть допомогти застереження Р. Шеффера — противника ідеї самовизначення у її крайньому вияві — розділенні існуючих держав.

В. Л. САВЕЛЬЄВ (Київ)

* * *

**УКРАЇНСЬКА СФРАГІСТИКА: АНОТОВАНИЙ
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК /**

*АН УРСР, Археогр. комісія, Кафедра історії
України Львівського лісотехнічного інституту.
К., 1991.— 85 с.— Наклад 300.*

При постійному зростанні інтересу до історичної спадщини зростає інтерес і до розвитку допоміжних історичних дисциплін. Однією з них є сфрагістика, предметом вивчення якої є печатки, пломби, гемми, скарабеї, клейма. Саме цим питанням і присвячений бібліографічний покажчик, укладений В. О. Гавриленком.

В основу покажчика лягли джерела, проаналізовані укладачем ще у виданій 1977 р. монографії, в якій досліджувалась історіографія сфрагістики від давніх часів до наших днів¹. Доповнений новими працями, покажчик